

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Лавренко Ольга Василівна¹

¹Кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/U-5744-2017>

UDC: 316.6

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність підприємницької компетентності молоді як соціально-психологічної проблеми. Підприємницьку компетентність кваліфіковано як процес розвитку здатності особистості ініціювати, планувати, організовувати та реалізовувати підприємницьку діяльність. Вона включає в себе не лише знання та вміння, але й певні психологічні якості та ставлення до підприємництва. З'ясовано відмінність дефініцій «компетенція» та «компетентність», розкрито сутність понять «підприємницька компетентність», «ключова компетентність». Підкреслено, що розвиток підприємницької компетентності відбувається поетапно, починаючи зі шкільної освіти, продовжуючись у закладах вищої та професійної (професійно-технічної) освіти. Виділено компоненти підприємницької компетентності. Розглянута сутність Рамки підприємницької компетентності EntreComp як засобу вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Підкреслено необхідність врахування у вітчизняній практиці досвіду європейських країн, використання принципів, підходів, інструментарію та практик ЄС щодо розвитку підприємницької компетентності молоді.

Ключові слова: компетенція, компетентність, підприємницька компетентність, ключові компетентності, Рамка EntreComp, конвергентне мислення, дивергентне мислення.

Постановка проблеми.

Важливою умовою економічного розвитку країни є конкурентоспроможна молодь, яка підготовлена до життя в умовах інформаційного суспільства та здатна соціалізуватися й самореалізуватися в сучасному суспільстві. Сучасна молода людина живе в світі швидкоплинних змін і викликів сьогодення, зокрема динамічних темпів техніко-технологічних трансформацій, суттєвих змін у політичній та економічній ситуації, загрозливих пандемій світового масштабу, гострих воєнних конфліктів і воєнних дій, що загрожують її існуван-

ню. Ці умови життя вимагають від людей бути адаптивними, творчими особистостями, здатними орієнтуватись, приймати рішення та ефективно працювати, а також використовувати нові підходи, ідеї та рішення.

Формування і розвиток підприємницької компетентності надзвичайно важливі для адаптації до нових умов та успішної реалізації особистісного потенціалу. Оскільки підприємницька компетентність є ключовим чинником успішної підприємницької діяльності та економічного розвитку особистості, здатної забезпечити своє економічне існування, то її до-

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olha Lavrenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

слідження набуває особливої актуальності в умовах глибоких суспільних трансформацій, спричинених повномасштабною війною в Україні.

Однією з ключових цілей політики Європейського Союзу і держав-членів упродовж багатьох років є розвиток підприємницької компетентності громадян та організацій Європи. Для того щоб мати найкращих фахівців, необхідно різними способами сприяти їхньому організованому розвитку та самовдосконаленню, включаючи набуття ними підприємницької компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика розвитку підприємницької компетентності широко досліджується як в Україні, так і за кордоном. Наукові дослідження включають в себе концептуальні підходи до поняття підприємницької компетентності, її сутності, складових, подальшого розкриття стратегій та технології її формування й розвитку як на різних вікових етапах, так і у майбутніх фахівців різного профілю тощо.

Сучасний науковий доробок за проблематикою підприємницької компетентності у дослідницькій площині – від методологічних засад до практичних пропозицій – знайшов відображення в наукових працях зарубіжних вчених, які по праву належать до сучасних в цьому напрямі наукових розвідок. Передусім необхідно виділити таких науковців, як: Casson, M. C. (2004). Gribben, A. A. (2005), Boyatzis R. E. (1982), Wong S. C. (2020), Raven J. (1984), Roeger C. (2016), Spencer L. M. & Spencer S. M. (1993), Spector J. (2006),

White R. W. (1959), Fügemann M. W. (2004), Schroder H. M. (1989) та ін.

Науковий пошук українських вчених у царині проблематики підприємницької компетентності також представлений багатьма роботами, зокрема в цьому напрямі працюють Прищеп С. (2016), Затонацька Т., Герасименко О. (2023), Кабацька О. (2020), Молдаван А. (2020), Гільберг Т. (2020), Скупейко І.М. (2021), Білова Ю. А. (2015), Морзе Н. та Балик Н. (2015), Кучай О.В. (2009), Нагорна Н.В. (2007), Овчарук О.В. (2017), Дутка Г.Я. (2021), Шеліган О.Н. (2019), Лупаренко С. (2020) та ін.

Мета дослідження: в результаті теоретичного аналізу наукових джерел визначити та розкрити проблему розвитку підприємницької компетентності молоді, її компонентів.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для досягнення мети статті використовувалися аналіз, синтез та узагальнення наукової літератури і нормативних документів з проблеми розвитку підприємницької компетентності молоді.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на різнопланове опрацювання компетентнісного підходу в освіті, бізнесі, менеджменті, дискусійним залишається контент поняття компетентностей, відмінностей понять «компетенція» та «компетентність», різновидів компетентності, складових та компонентів підприємницької компетентності.

Так, окремі вчені дотримуються точки зору, що дефініції понять «компетенція» та «компетентність» є синонімами, інші наполя-

гають на тому, що зазначені категорії мають різні значення і не можуть бути взаємозамінними.

Водночас не втрачає актуальності науково-прикладна проблема формування моделей підприємницької компетентності, посилюється практичне значення розробки ефективного інструментарію розвитку та удосконалення компетентностей.

Виклад основного матеріалу.

Загалом у науковій літературі поняття підприємницької компетентності особистості визначається неоднозначно й розглядається як результат самоперетворюючої діяльності, цілеспрямованої роботи над собою, розвитку особистісних рис та професійних якостей. Вона трактується як: а) сукупність особистісних і ділових якостей, навичок, знань, певної моделі поведінки, володіння якими допомагає успішно розв'язувати різні завдання і досягати вагомих результатів діяльності (Стрельников М., 2015); б) складний, суперечливий і багатоаспектний процес, що передбачає опанування особистістю підприємницьких знань і становлення на цій основі підприємницької свідомості й підприємницької поведінки (Назаренко Г.Ю., 2020); в) інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку й реалізації нових ідей та дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті (Білова Ю., 2015); г) як сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності (С. Прищепа, 2016) та ін.

У вужчому розумінні (коли бізнес розглядається як змога отримання прибутку) підприємницька компетентність розглядаються як реалізація основних бізнес-функцій: планування та фінансового управління. У ширшому розумінні, з розширенням напрямів та типів підприємницької діяльності (соціальне підприємництво, підприємництво у сфері культури, еко-підприємництво), розширюється і перелік компонентів, що описують підприємницькі компетенції: креативність, пошук та використання можливостей, самоефективність, впевненість у собі, комунікації, лідерство, прийняття рішень, інновації, відповідальність, співпраця, генерація ідей, розв'язання проблем, незалежність, вміння вести переговори та вирішення завдань через соціальну та професійну взаємодію. Звідси виходить завдання формування широкого переліку підприємницьких компетенцій, потрібних для здійснення підприємницької діяльності, спрямованої на отримання як економічного, так і соціального, екологічного та інших видів ефектів (Beugelsdijk S., Maseland R., 2011:267).

Науковцями зазначається, що існує відмінність між поняттями «компетенція» і «компетентність». Під *компетенцією* зазвичай розуміють сукупність знань, умінь, навичок та якостей особистості, які формуються у процесі навчання для успішної діяльності у певній галузі. Компетенція відноситься до поведінкових характеристик особистості, мотивації та особистісних якостей, у той час як *компетентність* – здатність до здійснення реальної, життєвої дії, яка веде до певного результату. Відповідно до визначення, прийнятого Європейською комісією, компетентністю є

«доведена здатність використовувати знання, навички та особисті здібності у роботі, навчанні та у професійному та особистому розвитку» (Kovalchuk V. I., 2021: 32). Зазначимо, що поняття компетентності не зводиться лише до знань і навичок, а належить до сфери складних умінь і ознак особистості. Компетентність є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів та студентів і формується передусім на основі опанування змісту загальної середньої та вищої освіти.

Так, Прищепа С. (2016) у своїх наукових пошуках розкриває сутність та зміст поняття «підприємницька компетентність». Вона на основі аналізу наукової літератури трактує це поняття як «сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності». Важливим в її наукових дослідженнях є вікові показники для початку формування підприємницьких умінь. Науковиця звертає увагу на закладання фундаменту підприємницької компетентності в учнів шкіл, які беруть участь в дослідницькій діяльності, в учнівському самоврядуванні, виконують роль організаторів різних шкільних справ тощо. Школярі, обираючи майбутню професію, обов'язково планують створення власної справи тощо. Науковиця показує важливість формування підприємницької компетентності в учнів з початкової школи в зв'язку зі змінами ринкових умов нашої держави. Тим самим школярі, які знайомляться з основами економічних понять, явищ, категорій та істин, з потребами людей на сучасному етапі, закладають фундамент свого благополучного життя (Прищепа С. М., 2016).

Підприємницька компетентність – це модель поведінки, яка дозволяє людині успішно втілювати власні задуми в життя. Для реалізації цих задумів людина повинна вміти планувати свою діяльність, застосовувати творчі та інноваційні підходи до роботи, а в разі потреби – ризикувати.

Підприємницька компетентність багатьма науковцями визначається як ключова компетентність, яка застосовується до всіх сфер життя: від сприяння особистісному розвитку до активної участі в житті суспільства, (повторного) виходу на ринок праці як найманого працівника або як самозайнятої особи та створення нових підприємств.

В якості робочого визначення підприємницьку компетентність будемо розглядати як процес розвитку здатності особистості ініціювати, планувати, організовувати та реалізовувати підприємницьку діяльність. Вона включає в себе не лише знання та вміння, але й певні психологічні якості та ставлення до підприємництва.

Розпочинати формувати підприємницькі вміння і компетентності потрібно ще в шкільні роки. Вони стануть корисними для учнів, які беруть участь у проєктній роботі чи дослідницькій діяльності, є організаторами шкільних заходів.

Безперечно, найефективнішими засобами розвитку підприємницької компетентності є ділові ігри та тренінги. Вони дозволяють школярам відтворювати життєві ситуації, ставити себе на місце експертів з актуальних питань, а також відслідковувати практичну діяльність дорослих і засвоювати знання, необхідні у підприємстві.

Починаючи зі шкільного навчання, як зазначають настанови «Нової української школи», необхідно формувати в учнях «ініціативність і підприємливість», а також «уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави». Концептуальними засадами реформування середньої школи є основи формування фінансової грамотності учнів – «вміння раціонально вести себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо» (Nova ukrainska shkola, 2016). Зважаючи на це, доцільно вважати школу освітньою інституцією, що першою надає знання, котрі надалі складуть основу для формування і розвитку підприємницької компетентності особистості.

Надалі розвиток підприємницької компетентності логічно продовжується у закладах вищої освіти та професійної (професійно-технічної) освіти, по закінченню яких студенти після отримання диплому повинні знати, як та де реалізувати набуті в процесі освіти підприємницькі компетентності з найкращим для них результатом. Перспективним у їх розвитку є використання проєктного методу. Актуальність проєктної діяльності полягає в тому, що вона, по-перше, ініціює прийняття нестандартних рішень; по-друге, вона є практико-орієнтованою, завжди спрямована на конкретні потреби; по-третє, розвиває соціальну активність і відповідальність студентів. Виконуючи різні проєкти, студент вчиться самостійно міркувати, робити висновки, порівнювати,

аналізувати, встановлювати закономірності. Водночас це сприяє формуванню ключових компетентностей особистості, зокрема самостійності отримання знань, розвитку творчого мислення, різних видів пам'яті, уяви, інтуїції, комунікативних і творчих здатностей (Козак Н. С., Постіл С. Д., Цимбал П. В., 2021).

Компетентність пов'язана з певними обставинами (умовами), тобто з конкретною ситуацією. Саме в конкретній ситуації виявляється компетентність – здатність мобілізувати необхідні (відповідні) досвід та якості особистості й одержати особистісно і соціально значущий результат. Невиявлена компетентність щонайбільше залишається прихованою можливістю суб'єкта.

Дискусійним в наукових пошуках є питання складових та компонентів підприємницької компетентності. Основу їх заклав Raven J. (1984), який виділив такі складові компетентності як особистого утворення: когнітивні, афективні, вольові якості і досвід. Кожна складова зводиться до певних дій особистості, а саме: когнітивних – це знання, уміння, навички; афективних – настанова, емоції, стимул, цінності, ставлення; вольових – поведінкові зусилля, мобілізація енергії, настирливість; досвіду – уміння братися і вирішувати справу, співпрацювати, успіх, задоволення від виконаної справи тощо.

Узагальнюючи думку науковців щодо компонентів підприємницької компетентності, можемо дійти висновку, що ними є:

Знання та вміння: економічні знання, розуміння ринкових механізмів, основ фінансів; вміння розробляти бізнес-плани, аналізувати ризики, приймати рішення; навички уп-

равління, маркетингу, продажів; вміння презентувати, спілкуватись, вести переговори.

Психологічні якості: ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість; креативність, здатність до інновацій, готовність до ризику; емоційна стійкість, вміння працювати в умовах невизначеності; вміння працювати в команді та лідерські якості.

Ставлення до підприємництва: розуміння цінності підприємництва для суспільства; позитивне ставлення до ризику та невдач як можливостей для навчання; впевненість у власних силах та віра у свій успіх.; формування підприємницької компетентності.

Освітній процес: впровадження підприємницької освіти в навчальні програми різних рівнів.

Практичний досвід: залучення учнів та студентів до участі у бізнес-проєктах, стажуваннях, конкурсах.

Розвиток особистісних якостей: створення умов для розвитку лідерських якостей, креативності, вміння працювати в команді.

Підтримка підприємницької ініціативи: надання консультацій, фінансової підтримки, допомоги у пошуку ресурсів.

Розвиток підприємницької компетентності є важливим не тільки для особистісного, а й для соціального розвитку, а також для економічного зростання країни.

Сьогодні Україна прагне стати повноправним членом Європейського Союзу. Зазначимо, що однією з ключових цілей політики Європейського Союзу і держав-членів впродовж багатьох років є розвиток підприємливості громадян і організацій Європи. До того ж у вітчизняній освітянській і науковій спільноті

глибшає розуміння того, що підприємницьким умінням, ключовим компетентностям, знанням і настановам можна і треба навчатися (EntreComp, 2019). Зі свого боку це приведе до широкого розвитку підприємницького мислення і підприємницької культури, корисних як для окремих громадян, так і для суспільства загалом що особливо важливо й актуально в умовах нестабільної політичної та економічної ситуації, повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави та повоєнного відродження країни.

Європейська комісія запропонувала програму «Новий план дій для Європи щодо вмінь: Працюємо разом для посилення людського капіталу, працездатності та конкурентоспроможності», спрямовану на виклики, які постали перед Європою, щодо розвитку компетентностей. Мета цього документа полягає в тому, що кожен повинен мати ключовий набір компетентностей, необхідних для особистого розвитку, суспільної інтеграції, активної громадянської позиції та зайнятості. До таких компетентностей належать знання рідної мови, математики, природничих наук та іноземних мов, а також такі наскрізні компетентності, як вміння у сфері інформаційних технологій, підприємливість, критичне мислення, вирішення проблем, вміння вчитися тощо.

Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу – це ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства.

ва шляхом формального, неформального та інформального навчання. Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві.

В означеній програмі розроблена Рамка підприємницької компетентності, відома як *EntreComp*, яка пропонує засіб вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Метою рамки є досягнення спільного розуміння щодо такої компетентності, як підприємливість, шляхом визначення трьох сфер компетентностей (*Ідеї та можливості; Ресурси; Трансформація в дії*), 15 компетентностей, 442 результатів навчання та 8 рівнів майстерності, на яких ґрунтуються нинішні та майбутні ініціативи. Завдяки цьому вона може розглядатися як багатоцільовий довідник. Модель поступу *EntreComp* слугує еталоном розвитку майстерності, починаючи зі створення цінності, досягнутої за зовнішньої підтримки, і закінчуючи зміною – створенням цінності (Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G., 2016).

Кожна сфера передбачає розвиток певних компетентностей та навичок. Так, *сфера «Ідеї та можливості»* включає в себе: виявлення можливостей, креативність, бачення, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення; *сфера «Ресурси»*: самосвідомість і самоєфективність, мотивацію і наполегливість, мобілізацію ресурсів, фінансову та економічну грамотність, мобілізацію інших осіб; *сфера «Трансформація в дії»*: ініціативність, планування та управління, додання бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпрацю з іншими особами, нав-

чання через досвід.

EntreComp визначає підприємливість як наскрізну компетентність, яка застосовується у всіх сферах життя: від піклування про власний розвиток до активної участі у житті суспільства, входження (повторного входження) на ринок праці в якості працівника або самозайнятої особи, а також до заснування будь-якого підприємства (культурного, соціального чи комерційного характеру).

Це поняття базується на широкому визначенні підприємливості, яке ґрунтується на створенні культурної, соціальної чи економічної цінності. Воно охоплює різні види підприємництва, у тому числі внутрішньоорганізаційне, соціальне, «зелене» підприємництво, а також підприємництво у сфері інформаційних технологій тощо. Воно стосується як окремих осіб, так і груп (команд чи організацій) та означає створення цінності у приватному, публічному та інших секторах, а також у будь-якому гібридному поєднанні трьох вищевказаних. Зрештою, воно є нейтральним стосовно сфер діяльності: будь-яка особа може виходити з ідей та можливостей з метою генерування цінності для інших у будь-якій сфері діяльності та будь-якому можливому ціннісному ланцюжку. Компетентною особою є та, котра вміє реалізовувати знання, застосовувати досвід, волю і емоційний стан для вирішення проблеми в конкретних умовах.

Слід зазначити, що в сучасному світі підприємницькі компетенції потрібні як бізнесменам, так й іншим працівникам, оскільки вони забезпечують реалізацію управлінських функцій на всіх рівнях організаційної діяльно-

сті, особливо у частині створення та виведення на ринок нових товарів та послуг, досліджень і розробок, освоєння нових ринків.

Згідно з дослідженням GEM, майже 70% дорослого населення 54 країн вважають, що підприємництво розглядається як змога підвищення соціального статусу індивіда в суспільстві (Global Entrepreneurship Monitor. Global Report 2017/2018: 23).

Johannisson B. (1991), який є відомим теоретиком у галузі підприємницької освіти та лауреатом Всесвітньої премії за внесок у дослідження підприємництва, виокремлює п'ять компетенцій, які важливі для підприємця. На його думку, потрібно: розуміти, навіщо людина цим хоче зайнятися («знати, навіщо»); вміти цим займатися («знати, як»); розуміти, з ким важливо взаємодіяти, щоб бізнес був успішним («знати», «хто»); мати хорошу інтуїцію, тобто відчувати, коли потрібно запустити свій бізнес («знати», «коли»); і, нарешті, мати знання на тему бізнесу («знати, що»).

Підприємництво є рушійною силою і економіки, і суспільства. Навчання підприємству сприяє формуванню підприємницького мислення та компетентності у суспільстві, а також створенню нових підприємств, більш ефективному використанню творчого потенціалу та існуючих знань і вмінь. У цьому сенсі навчання підприємству стає пріоритетом політики Європейського Союзу, а також напрямом, що розвивається в контексті сучасного навчання та освіти. Адже, як вважає П. Друкер, «більшість того, що ви чуєте про підприємництво, неправда. Воно не чаклунство, не таїнство, і не має жодного відношення до генів. Підприємництво – це дисципліна і, як

будь-якій дисципліні, їй можна навчитися» (Drucker P. F., 1985:123).

Ключовим завданням у цій ситуації для освіти стає формування у молодих людей підприємницьких компетенцій, адже будь-яка сфера освіти незалежно від напряму та практичної значущості в основі має формування системи професійних компетенцій. Що більша кількість підприємницьких компетенцій є в арсеналі людини, то з більшою ймовірністю вона впорається з бізнес-завданнями, що стоять перед нею. І, відповідно, відсутність певних підприємницьких компетенцій у людини знижує її ефективність у бізнес-діяльності.

Нині у Європейських країнах немає єдиного переліку підприємницьких компетенцій. Під підприємницькими компетенціями розуміють коло питань, у яких людина володіє авторитетністю, пізнанням, досвідом успішного ведення бізнесу, і навіть поведінку, що демонструється у процесі ефективного виконання завдань під час здійснення підприємницької діяльності.

Водночас звертається увага, що навчальні заклади повинні втілювати в життя парадигму Lifelong Learning, орієнтовану на підвищення компетенцій людини під потреби економіки, що змінюються.

Для вироблення системної, наукової основи формування підприємницьких компетенцій сучасної людини, орієнтованих на потреби сучасної економіки, потрібно виокремити роль університетів у цьому процесі, а також позначити ті заходи, реалізація яких призведе до більш ефективного використання когнітивних ресурсів.

За даними GEM, багато людей

(особливого молодого віку) вважають за краще отримувати не системну освіту університетського рівня, а набувати навичок, потрібних для створення власного бізнесу та організації ефективних бізнес-процесів.

Для формування професійних компетенцій, у тому числі і підприємницьких, людині потрібна широка сукупність знань не лише наукових, а й суспільно зумовлених (тобто життєвих у тому числі), розвиток інтелекту та дивергентного мислення. Відповідно до концепції Г. Гарднера, інтелект є множинною величиною. Людина має ключові компетенції – різні види інтелектів, які існують у різних пропорціях у різних людей: абстрактний інтелект (символічне мислення, здібності в галузі математики та формальної логіки), соціальний інтелект (розуміння соціальних контекстів та адекватне спілкування з людьми), практичний інтелект (здоровий глузд), емоційний інтелект (самосвідомість та самоврядування), естетичний інтелект (почуття форми, здібності в галузі дизайну, музики, мистецтва та літератури), кінестетичний інтелект (фізичні вміння) (Beugelsdijk S., Maseland R., 2011:311).

В процесі набуття підприємницьких компетенцій необхідно переходити від конвергентного мислення (звуження кола можливостей та пошук одного правильного варіанту відповіді) до дивергентного (формування компліментарних розумових здібностей, пов'язаних із креативним мисленням, інноваційністю, уявою та винахідливістю).

Реалізація парадигми Lifelong Learning (навчання впродовж життя) можлива лише на базі наукової платформи університетів. Саме університети не лише формують професійні

базові компетенції, а й забезпечують їх розвиток та трансформацію у підприємницькі здібності. Це стає можливим за рахунок реалізації програм бізнес-освіти. Особливості реалізації парадигми Lifelong Learning через систему бізнес-освіти полягають у:

- використанні інформаційних технологій у процесі навчання;
- застосуванні практико-орієнтованого підходу;
- розвитку когнітивного комплексу людини;
- реалізації міждисциплінарних програм (European Parliament and the Council, 2008: 23).

Це передбачає створення методичної основи для розвитку підприємницьких компетенцій та формування гнучких освітніх траєкторій. Реалізація програми спрямована на перехід видів мислення від конвергентного до дивергентного.

Набуття підприємницьких компетенцій можна представити у вигляді таких взаємопов'язаних процесів: набуття базових професійних компетенцій, набуття підприємницьких компетенцій і підприємницького мислення, набуття підприємницьких відносин і культури підприємництва. Основні принципи бізнес-освіти можна сформулювати відомими латинськими висловами: *Natura incipit, ars dirigit, usus perficit* (природа починає, мистецтво спрямовує, досвід удосконалює); *Docendo discimus* (навчаючи, ми самі вчимося), *Non scholae, sed vitae discimus* (ми вчимося не в школі, а в житті). Саме це дозволяє найефективніше використовувати когнітивні ресурси, перетворювати їх у підприємницькі компетен-

ції.

Отже, вирішуючи питання набуття підприємницьких компетенцій, потрібних для сучасних економічних умов, слід проводити якісні та релевантні трансформації процесу навчання. Перехід від конвергентного мислення до дивергентного, розширення принципів та завдань розвитку системи бізнес-освіти дозволять на системному рівні через реалізацію парадигми «освіта протягом усього життя» додавати до базових компетенцій людини підприємницькі компетенції, затребувані економікою. Бізнес-освіта має забезпечувати слухачів додатковими знаннями та вміннями застосовувати ці здібності у контексті створення нового підприємства чи розвитку існуючого бізнесу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, можемо узагальнити, що загалом у вітчизняній науковій літературі поняття підприємницької компетентності особистості визначається неоднозначно й розглядається як результат самоперетворюючої діяльності, цілеспрямованої роботи над собою, розвитку особистісних рис та професійних якостей. Вона трактується як: а) сукупність особистісних і ділових якостей, навичок, знань, певної моделі поведінки, володіння якими допомагає успішно розв'язувати різні завдання і досягати вагомих результатів діяльності; б) як складний, суперечливий і багатоаспектний процес, що передбачає опанування особистістю підприємницьких знань і становлення на цій основі підприємницької свідомості й підприємницької поведінки; в) як інтегральна психологічна якість особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку та

реалізації нових ідей та дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті; г) як сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдання та досягати високих результатів в підприємницькій діяльності.

Науковцями підкреслюється, що закладання фундаменту підприємницької компетентності повинно відбуватися ще в початковій школі у зв'язку зі змінами ринкових умов нашої держави, згідно настанов «Нової української школи». Тим самим школярі, які знайомляться з основами економічних понять, явищ, категорій та істин, з потребами людей на сучасному етапі, беруть участь в дослідницькій діяльності, в учнівському самоврядуванні, виконують роль організаторів різних шкільних справ тощо, закладають фундамент свого благополучного життя.

Набуття підприємницької компетентності має логічно продовжуватися в закладах вищої та професійної (професійно-технічної) освіти, по закінченню яких студенти після отримання диплому повинні знати, як та де реалізувати набуті в процесі освіти підприємницькі компетентності з найкращим для них результатом. Надалі, згідно парадигми Lifelong Learning, продовжувати набуття підприємницької компетентності протягом усього життя.

Згідно розробленої Європейською комісією програми «Новий план дій для Європи щодо вмінь: Працюємо разом для посилення людського капіталу, працездатності та конкурентоспроможності», кожна людина повинна мати ключовий набір компетентностей, необ-

хідних для особистого розвитку, суспільної інтеграції, активної громадянської позиції та зайнятості. До таких компетентностей належать знання рідної мови, математики, природничих наук та іноземних мов, а також такі наскрізні компетентності, як вміння у сфері інформаційних технологій, підприємливість, критичне мислення, вирішення проблем, вміння вчитися тощо.

Ключові компетентності за переліком Європейського Союзу – це ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання. Усі ключові компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві.

У програмі Європейської комісії *Рамка підприємницької компетентності*, відома як *EntreComp*, яка пропонує засіб вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Метою рамки є досягнення спільного розуміння щодо такої компетентності, як підприємливість, шляхом визначення трьох сфер компетентностей. *EntreComp* визначає підприємливість як наскрізну компетентність, яка застосовується у всіх сферах життя: від піклування про власний розвиток до активної участі у житті суспільства, входження (повторного входження) на ринок праці в якості працівника або самозайнятої особи, а також до заснування будь-якого підприємства

(культурного, соціального чи комерційного характеру).

Кожна сфера передбачає розвиток певних компетентностей та навичок. Так, *сфера «Ідеї та можливості»* включає в себе: виявлення можливостей, креативність, бачення, оцінювання ідей, етичне та обґрунтоване мислення; *сфера «Ресурси»*: самосвідомість і самоефективність, мотивацію і наполегливість, мобілізацію ресурсів, фінансову та економічну грамотність, мобілізацію інших осіб; *сфера «Трансформація в дії»*: ініціативність, планування та управління, долаття бар'єрів, пов'язаних із неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпрацю з іншими особами, навчання через досвід.

Нині у Європейських країнах немає єдиного переліку підприємницьких компетенцій. Під підприємницькими компетенціями тут розуміється коло питань, у яких людина володіє авторитетністю, пізнанням, досвідом успішного ведення бізнесу, і навіть поведінку, що демонструється у процесі ефективного виконання завдань під час здійснення підприємницької діяльності.

Перспективи подальших досліджень нами вбачаються у розробці технологій психологічного забезпечення розвитку підприємницької компетентності молоді в умовах економічного відродження країни (інтегративної, генерації підприємницьких ідей, використання особистісних та соціально-психологічних ресурсів, трансформаційних практик, стартапів тощо).

References:

- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., & Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication. Office of the European Union. doi:10.2791/593884. https://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.8-9_EntComp/EntreCompFramework%20UKR.pdf
- Balyk, N., Morze, N. (2015). Shliakhy formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh informatyviv. *Informatyka ta informatysiini tekhnologii v navchalnykh zakladakh*, 2015, 1, 8-17. [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13188/1/N_Morze_N_Balyk_IITNZ_1\(55\).pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13188/1/N_Morze_N_Balyk_IITNZ_1(55).pdf)
- Beugelsdijk, S., Maseland, R. (2011). Culture in Economics. History, Methodological, Reflections and Contemporary Application. *The Press Syndicate of the University of Cambridge*, 2011.
- Bilova, Yu. A. (2015). Deiaki aspekty formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv u protsesi profesiinoi pidhotovky // *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*. 2015, 1, 10-14.
- Boyatzis, R. E. (1982). The competent manager: A model for effective performance. John Wiley & Sons.
- Cas son, M. C. (2004). *The Entrepreneur: an economic theory*. <https://pdfs.semanticscholar.org/229a/8d400da765a5ad62e20448fb0ff1842c69c9.pdf>
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*. New York: Harper and Row Publishers, pp. 57-62.
- Dutka, H. Ya. (2021). Osoblyvosti formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti u zakladakh vyshchoi osvity. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*.
 Seriya: «Pedahohichni nauky». <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4197>
- European Parliament and the Council. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning, 2008. P. 23.
- Fügemann, M. W. (2004). Zuständigkeit als organisationsrechtliche Kategorie. In K. Stern, & P. J. Tettinger (Eds.), *Studien zum ÖML; ffentlichen Recht und zur Verwaltungslehre*. Munich: Verlag Vahlen.
- Global Entrepreneurship Monitor. Global Report 2017/2018.
- Griben, A. A. (2005). *ETF, Education and training for entrepreneurship: A Progress review charter for small enterprises*. European Training Foundation. Turin.
- Hilberh, T. (2020). Formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti v intehrovanomu kursi «Ia doslidzhuui svit». *Pochatkova shkola*. 2, 10-15.
- Johannisson, B. (1991). University training for entrepreneurship: Swedish approaches *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 3, 67-82.
- Kabatska, O. (2020). Pidkhoty do formuvannya pidpriemnytskoi kompetentnosti studentiv v protsesi vyvchennia osnov zdorovia liudyny. *Naukovi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriya 15*, 3(123), 71-74.
- Karpiuk, H.I. (2020). *Osnovy pidpriemnytsstva: Navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity. Stratehiia rozvytku MSP*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/2021/04/19/Osnovy%20pidpriemnytsstva.pdf>
- Kovalchuk, V. I. (2021). *Pidpriemnytska kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv : metod. posibnyk*. Zhytomyr, «Polissia».
- Kozak, N. S., Postil, S. D., Tsymbal, P. V. (2021). *Formuvannya kliuchovykh kompetentnostei studentiv vyshu*. Universytet DFS Ukrainy, m. Irpin. <https://elar.khmuu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cdd770cc-b550-47c3-aab8-67441018066c/content>
- Kolot, A., Herasymenko, O., Shevchenko, A (2023). *Novi vyklyky dlia teorii ta praktyky liudskoho kapitalu v umo- vakh stanovlennia «Industrii 4.0»: kompetentnisnyi aspekt* [New challenges for theory and practice of human capital in the context of the emergence of "industry 4.0": competence aspect]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-83>
- Kuchai, O. (2009). Kompetentsiia i kompetentnist-vidobrazhennia tsilisnosti ta intehratsiinoi suti rezultatu osvity [Competence and competence are a reflection of the integrity and integrative essence of the result of education]. *Ridna shkola – Native school*, vol. 11, pp. 44 - 48.
- Luparenko, Svitlana (2020). Zmist, formy y metody rozvytku pidpriemnytskoi kompetentnosti studentiv u zakladakh vyshchoi osvity. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 28, 2, 243-247. journal.in.ua/archive/28_2020/part_2/40.pdf
- Moldavan, A.D. (2020). Pidpriemnytska kompetentnist u haluzi fizychnoi kultury i sportu: zmist ta sutnisni kharakterystyky. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*, 1(34).
- Nahorna, N. V. (2007). Formuvannya u studentiv poniat kompetentnosti y kompetensii [Formation of students' concepts of competence and competence]. *Vykhovannia i kultura – Education and culture*, 1– 2, 266 – 268.
- Nazarenko, H. A. (2020). Pidpriemnytska kompetentnist yak komponent kultury demokratyzmu uchnivskoi molodi. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*.
 Seriya: «Pedahohichni nauky», <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3862>
- Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly [Elektronnyi resurs], 2016. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Ovcharuk, O.V. (2017). Intehratsiia kliuchovoi pidpriemnytskoi kompetentnosti do shkilnykh prohram v Ukraini: shliakh do demokratychnoi shkoly. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*. 2, 2, 82-88.

Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VI / Verkhovna Rada Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

Pryshchepa, S. M. (2016). Sutnist ta zmist poniattia «pidpriemnytska kompetentnist». *Molodyi vchenyi* / Uman. derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny. 5, 367–370.

Raven, J. (1984). *Competence in Modern Society*. Identification, development and implementation. 1984. Publisher: H. K. Lewis.

Roeger, C. (2016). Philosophieunterricht zwischen Kompetenzorientierung und philosophischer Bildung. *Reihe: Wissenschaftliche Beiträge zur Philosophiedidaktik und Bildungsphilosophie*. Vol. 2. Opladen, Berlin, Toronto : Verlag Barbara Budrich.

Skupeiko, I. M. (2021). *Formuvannia pidpriemlyvosti ta finansovoi hratomnosti uchniv druhooho tsykladu navchannia zasobom intehratsii* : kvalifikatsiina robota, stupin vyshchoi osvity mahistrii : KDPU.

<https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5687/1/%d0%a1%d0%ba%d1%83%d0%bf%d0%b5%d0%b9%d0%ba%d0%be%20%d0%86.%d0%9c.%20%d0%9a%d0%b2%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%84%d1%96%d0%ba%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b9%d0%bd%d0%b0%20%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%b0.pdf>

Schroder, H. M. (1989). *Managerial Competence: The Key to Excellence*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt.

Strelnikov, M.V. (2015). Struktura pidpriemnytskoi kompetentnosti mahistriv spetsialnosti «Biznes- Administruvannia». *Naukovi zapysky KDPU. (Ser. : Pedahohichni nauky)*. 141, 2, 148- 151.

Shelihan, O.N. (2019). Pidpriemnytska kompetentnist u naukovykh retseptsiiakh vchenykh. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, 31.

Spector, J. (2006). Michael-de la Teja Ileana. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY.

Spencer, L. M. & Spencer, S. M. (1993). *Competence at work: Models for superior performance*. New York: John Wiley & Sons.

White, R. W. (1959). Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66, 279– 333.

Wong, S. C. (2020). Competency Definitions, Development and Assessment: A Brief Review. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*. 9(3),. 95 – 114. DOI: 10.6007/ijarped/ v9-i3/8223

Zatonatska, T., Herasymenko, O. (2023). *Orhanizatsiine navchannia yak instrument zabezpechennia kompetentnosti personalu: aspekt*

efektyvnosti. Modeling the development of the economic systems. 1, 169–174.

Olha Lavrenko

PhD in Philosophy, Associate Professor, Senior Research Fellow at the Laboratory of Organizational and Social Psychology, H.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

DEVELOPMENT OF YOUTH'S ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM

ABSTRACT

The article explores the essence of entrepreneurial competence among youth as a socio-psychological issue. Entrepreneurial competence is defined as the process of developing an individual's ability to initiate, plan, organize, and implement entrepreneurial activities. It encompasses not only knowledge and skills but also specific psychological qualities and attitudes toward entrepreneurship. Attention is drawn to the distinction between the concepts of "competence" and "competency." The article highlights how the concept of "entrepreneurial competence" is interpreted by domestic scholars, both in a broad and narrow sense. It is noted that the structure and components of entrepreneurial competence remain a subject of scientific debate. According to J. Raven, the components of competence as a personal construct include: cognitive (knowledge, skills, abilities), affective (orientation, emotions, motivation, values, attitudes), volitional (behavioral effort, energy mobilization, persistence), and experiential elements (problem-solving, cooperation, success, and satisfaction from completed tasks). A generalized perspective of scholars on the components of entrepreneurial competence is presented.

The article emphasizes that the development of entrepreneurial competence is essential not only for personal growth but also for social development and the economic progress of the country. The essence of the concepts "entrepreneurial competence" and "key competence" is clarified. A core set of competencies is necessary for personal development, social integration, active citizenship, and employment, as well as for expanding opportunities in the labor market. These competencies are developed through lifelong learning, starting from early childhood via formal, non-formal, and informal education.

It is noted that the development of entrepreneurial competence occurs gradually—beginning in school education and continuing through institutions of higher and vocational education. Acquiring entrepreneurial competence

requires a transition from convergent thinking (narrowing possibilities to find one correct answer) to divergent thinking (developing mental abilities related to creativity, innovation, imagination, and resourcefulness). The essence of the EntreComp (Entrepreneurship Competence Framework) is discussed as a tool for enhancing the entrepreneurial potential of individuals and organizations across Europe. The importance of incorporating the experience of European countries into domestic educational practice—by adopting EU principles, approaches, tools, and methods in the development of entrepreneurial competence among youth—is emphasized.

Keywords: competence, competency, entrepreneurial competence, key competencies, EntreComp Framework, convergent thinking, divergent thinking.

Лавренко Ольга Василівна

Кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сутність підприємницької компетентності молоді як соціально-психологічної проблеми. Підприємницьку компетентність кваліфіковано як процес розвитку здатності особистості ініціювати, планувати, організовувати та реалізовувати підприємницьку діяльність. Вона включає в себе не лише знання та вміння, але й певні психологічні якості та ставлення до підприємництва. Звернута увага на відмінність понять «компетенція» та «компетентність». Показано, як трактується сутність поняття «підприємницька компетентність» в роботах вітчизняних науковців, у широкому та вузькому розумінні. Зауважено, що дискусійним в наукових пошуках є питання складових та компонентів підприємницької компетентності. За Raven J., складовими компетентності як особистого утворення є: когнітивні (знання, уміння, навички), афективні (настанова, емоції, стимул, цінності, ставлення), вольові (поведінкові зусилля, мобілізація енергії, настирливість) якості та досвід (уміння братися і вирішувати

справу, співпрацювати, успіх, задоволення від виконаної справи). Узагальнена думка науковців щодо компонентів підприємницької компетентності.

Акцентовано, що розвиток підприємницької компетентності є важливим не тільки для особистісного, а й для соціального розвитку, а також для економічного зростання країни. Розкрито сутність понять «підприємницька компетентність», «ключова компетентність». Ключовий набір компетентностей необхідний для особистого розвитку, суспільної інтеграції, активної громадянської позиції та зайнятості, розширення можливостей працевлаштування. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання. Зазначено, що розвиток підприємницької компетентності відбувається поетапно, починаючи зі шкільної освіти, продовжуючись у закладах вищої та професійної (професійно-технічної) освіти. Набуття підприємницької компетенції передбачає перехід від конвергентного мислення (звуження кола можливостей та пошук одного правильного варіанту відповіді) до дивергентного (формування компліментарних розумових здібностей, пов'язаних із креативним мисленням, інноваційністю, уявою та винахідливістю). Розглянута сутність Рамки підприємницької компетентності EntreComp як засобу вдосконалення підприємливої здатності громадян та організацій Європи. Підкреслено необхідність врахування у вітчизняній практиці досвіду європейських країн, використання принципів, підходів, інструментарію та практик ЄС щодо розвитку підприємницької компетентності молоді.

Ключові слова: компетенція, компетентність, підприємницька компетентність, ключові компетентності, Рамка EntreComp, конвергентне мислення, дивергентне мислення.

How to cite (як цитувати):

Lavrenko , O. DEVELOPMENT OF YOUTH'S ENTREPRENEURIAL COMPETENCE AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEM. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 11(3), 19–33. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.2> [in Ukrainian]

Лавренко , О. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА. *ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС*, 11(3), 19–33. <https://doi.org/10.31108/1.2025.11.3.2>

Дата отримання статті: 07.01.2024

Дата рекомендації до друку: 21.02.2025

Дата оприлюднення: 31.03.2025